

М. Колодяжний, молодший науковий співробітник Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України

Запобігання вимаганням, поєднаним з фізичним насильством

Статтею 189 КК України передбачена кримінальна відповідальність за такий корисливо-насильницький злочин, як вимагання, яке дотепер залишається невід'ємним кримінальним супутником процесу розвитку ринкових відносин у нашій державі. Особливу небезпеку становлять ті форми даного злочину, що поєднані, окрім психічного, ще й з фізичним насильством (частини 3 і 4 ст. 189 КК). Це пов'язано не тільки з тим, що злочинець пред'являє потерпілому вимогу про передачу майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру. Як показало наше дослідження, вимагачі не обмежуються майновими вимогами, поєднаними з різного роду погрозами: пошкодження майна, нанесення тяжких тілесних ушкоджень і навіть вбивства. До потерпілих часто застосовується насильство, що є небезпечним для їх життя чи здоров'я. При вчиненні вимагань може застосовуватися холодна або вогнепальна зброя. Особливо страждають від цього явища підприємці, які майже в половині випадків є потерпілими від злочину. Значна частина насильницьких вимагань пов'язана із пред'явленням вимог про передачу великих сум грошей (від десяти тисяч до кількох мільйонів доларів США). Деяких людей викрадають, незаконно позбавляють волі, поєднуючи часто ці дії з вимаганням грошей, застосовуючи побої і катування. Так, за офіційними статистичними даними МВС України, останнім часом у країні різко зросла кількість корисливих та корисливо-насильницьких злочинів. Наприклад, у першому кварталі 2009 р. порівняно з аналогічним періодом минулого року рівень незаконного позбавлення волі та викрадення людей збільшився на 60 % (у Києві — на 250 %, у Кіровоградській області — на 400 %). У ЗМІ дедалі частіше з'являються повідомлення про резонансні вимагання¹, які є типовими прикладами криміногенного стану українського суспільства взагалі та

¹ Наприклад, див.: Працівники спецпідрозділу БОЗ затримали здирників, які вимагали за життя керівника ювелірного підприємства 2 млн доларів, або 50 кг золота [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.poshuk.mvs.gov.ua>; В Николаеве рекетиры действовали в стиле 90-х [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.cripro.com.ua/?sect_id=10&aid=72729; Прон, Н. «Динозавры» Конотопского рэкета [Электронный ресурс] / Н. Прон. — Режим доступа: http://www.cripro.com.ua/?sect_id=6&aid=56377; На Харьковщине бандиты наехали на милиционеров [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rus.4post.com.ua/criminal/117939.html>.

даного явища зокрема. Усі ці обставини заважають розвиткові підприємництва, сприяють поширенню страху перед злочинністю та підтримують віру людей у спроможність правоохоронних органів вести ефективну боротьбу з нею.

Кримінологічним аспектам вивчення вимагання присвятили свої праці переважно зарубіжні вчені, як-от: С. Д. Белоцерковський, О. В. Дмитрієв, О. А. Єлець, О. В. Корягіна, І. Ф. Перов, В. М. Сафонов, С. О. Ступіна, С. М. Шпаковський та ін. Певні здобутки дослідження кримінально-правового й кримінологічного аналізу загального складу вимагання було зроблено С. В. Дьоменко. Проте докладного дослідження як кримінологічної характеристики вимагань, поєднаних з фізичним насильством, так і заходів з їх запобігання у вітчизняній науці проведено не було. Метою даної статті є визначення напрямів запобігання насильницьким вимаганням, а також основних заходів такої діяльності.

Не заглиблюючись у наукову полеміку стосовно визначення основного терміна, який би позначав діяльність відповідних суб'єктів із перешкоджання злочинності, її груп (видів) та проявів, підтримуємо найбільш визнану кримінологами і поширену точку зору, що таким є «запобігання»¹. На наш погляд, запобігання насильницьким вимаганням необхідно будувати на основі загальносоціального та спеціально-кримінологічного рівнів.

Перший із вказаних напрямів уявляється найбільш перспективним, ресурси та антикриміногенні можливості якого не тільки не вичерпані, а навпаки — майже не використовуються суб'єктами запобіжної діяльності. Треба відверто визнати, що в нашій державі немає — у кримінологічному розумінні — загальносоціального запобігання, оскільки соціальна політика на даному етапі спрямована головним чином на відтворення і поспішний розвиток таких суспільних відносин, яким внутрішньо властиві криміногенні явища, що підвищують рівень злочинності та продовжують породжувати нові види злочинів². Це також пов'язано з тим, що держава не встигає належним чином

¹ Див.: Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х., 2009. — С. 53; Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. — Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. — К., 2007. — С. 320; Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності / О. Литвак // Право України. — 2001. — № 5. — С. 98.

² Голіна, В. В. Злочинності — організовану протидію / В. В. Голіна. — Х., 1998. — С. 5–6.

реагувати на руйнівні наслідки перехідної економіки України, регрес морального та соціально-психологічного стану суспільства. Не драматизуючи соціально-економічну й криміногенну ситуацію в країні, можна констатувати, що ми є свідками: триваючого процесу стратифікації українського суспільства, люмпенізації й маргіналізації населення внаслідок невдалої соціальної політики держави та прорахунків економічних реформ; стрімкого занепаду антикриміногенної функції різних соціальних інститутів; наявності загальнопоширеного споживацького стилю життя та культу грошей, особливо серед молоді. Політичний колапс в Україні призвів до загальної аномії, суцільної неповаги законів, прав і свобод громадян, що не захищаються державою, а тільки декларуються законодавством. Отже, можна спостерігати конфлікт потреб і запитів населення до можливостей їх задоволення, внаслідок чого на фоні перелічених недоліків частина українців бачить вихід тільки у площині порушення закону шляхом вчинення різних за своєю природою та суспільною небезпечністю злочинів, у тому числі і вимогань.

Тому держава повинна якнайшвидше мобілізувати сили та засоби із запобігання злочинності та її видів, для чого необхідно: а) підвищити відповідальність, у першу чергу моральну, керівництва держави, правоохоронних органів за прийняті управлінські рішення; б) посилити контроль за здійсненням заходів програм соціально-економічного розвитку та витрачанням бюджетних коштів відповідними розпорядниками; в) запровадити у країні дієвий механізм соціально-правового контролю; г) забезпечити належний рівень правосвідомості громадян тощо.

До основних напрямів загальносоціального запобігання насильницьким вимогам можна віднести: 1) соціально-економічні (боротьба з безробіттям; сприяння працевлаштуванню молоді; розвиток доступної й безперервної освіти; забезпечення надання належних послуг соціальної сфери на основі її якісного удосконалення; створення конкурентоспроможної промисловості; всебічна підтримка підприємництва тощо); 2) політичні (перерозподіл коштів з репресивних державних програм на фундаментальні довготривалі програми, розраховані на усунення соціально-економічних хвороб суспільства¹; введення мажоритарної виборчої системи; побудова неупередженої системи судових і правоохоронних органів та ін.); 3) організаційно-управлінські (втілення найкращого світового досвіду з удосконалення

¹ Воронин, Ю. А. Система боротьби с преступностью в США / Ю. А. Воронин. — Свердловск, 1990. — С. 73–74.

як суспільних відносин, так і методів запобіжної діяльності); 4) культурно-виховні (зміцнення сімейних засад; відродження виховної функції різних соціальних інститутів; викорінення «кулачного» права та культу грубої сили; підвищення контролю до ЗМІ за наявністю продукції, що містить сцени насильства, жорстокість, підриває основи суспільної моралі); 5) правові (підвищення правосвідомості населення; викорінення правового нігілізму).

На перший погляд здійснення найближчим часом хоча б частини виділених заходів і завдань здається майже нереальним. Однак усе перелічене є пріоритетними напрямками діяльності уряду, закріпленими у безлічі нормативних актів (програмах, планах, стратегіях, концепціях), прийнятих останніми роками. Тому слід говорити про відповідальність і професійність відповідних органів державної влади і управління у здійсненні поставлених і намічених завдань державного значення. З іншого боку, реалізація хоча б частини вказаних напрямів загальносоціального запобігання вимаганням, поєднаним з фізичним насильством, дозволить нейтралізувати і по можливості усунути головні детермінанти даного злочину: паразитичний спосіб життя злочинців, їх прагнення до «легких» грошей та інші різновиди корисливої мотивації тощо¹.

Розділяючи загальноновизнаний у кримінологічній науці підхід про поділ спеціально-кримінологічного запобігання на кримінологічну профілактику, відвернення й припинення злочинів², визнаємо, що за низкою обставин слід нестандартно підходити до запобігання такому небезпечному кримінальному і соціальному явищу, як вимагання. По-перше, за останні 10–15 років це явище еволюціонувало, трансформувалося із суто «ринкового» дрібного злочину до латентного розповсюдженого діяння, зокрема з чим пов'язана зміна його кількісно-якісних показників. По-друге, вимагання — не просто корисливо-насильницький злочин загальнокримінальної спрямованості, для запобігання якому достатньо використання традиційної схеми і підходів

¹ Див.: Колодяжний, М. Г. Щодо питання про детермінанти насильницьких вимагань в Україні / М. Г. Колодяжний // Наука-2009: теоретичні та прикладні дослідження : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23–24 квіт. 2009 р.). — Черкаси, 2009. — С. 98–99.

² Див.: Голина, В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие / В. В. Голина. — К., 1989. — С. 7; Закалюк, А. П. Вказ. праця. — С. 329; Антонян, Ю. М. Криминология : избр. лекции / Ю. М. Антонян. — М., 2004. — С. 143; Криминология и профилактика преступлений : учебник / под ред. А. И. Алексеева. — М., 1989. — С. 220.

відповідних суб'єктів запобіжної діяльності. Як показало дослідження, це здебільшого «інтелектуальний» злочин, продуманий вимагачами до найменших деталей з виваженням прийнятих рішень (вивчення особи потерпілого, його статків, режиму роботи, наявності близьких, охорони та способів, місця й часу пред'явлення майнових вимог і передачі самого майна, способів легалізації доходів, отриманих від вимагання тощо). Тому в реальному житті цей злочин якісно відрізняється від тих «невинних» поодиноких проявів цього явища, яке стає доступним правоохоронним органам, таким чином фрагментарно відбиваючись у показниках кримінально-правової статистики.

Для ефективного запобігання насильницьким вимаганням основна робота суб'єктів запобіжної діяльності повинна переноситись на ранні стадії та етапи формування злочинного мотиву — суспільно неприйнятну спрямованість особи, що є об'єктом дії заходів кримінологічної профілактики.

Серед напрямів кримінологічної профілактики вимагань, поєднаних з фізичним насильством, можна виокремити такі: 1) інформаційно-агітаційні (проведення відповідними суб'єктами роз'яснювальної роботи з основними категоріями потерпілих від насильницького вимагання; правового «лікбезу» з підприємцями; підвищення кримінологічної поінформованості населення про злочинність і вимагання, зокрема); 2) культурно-виховні (усунення проявів моральної деградації громадян; профілактична робота з представниками групи ризику (неповнолітні, підприємці та ін.); збільшення обсягу відповідної соціальної реклами); 3) соціально-психологічні (відродження довіри громадян до судової і правоохоронної системи; заохочення, в першу чергу матеріальне, громадян за надання інформації про вимагання та інші злочини, що вчинені або готуються; профілактика девіантної поведінки молоді); 4) організаційно-правові (повсюдне створення громадських організацій, що б реально та дієво захищали права підприємців, представляли їх інтереси, в тому числі у зв'язку з вчиненням щодо них вимагань; вдосконалення існуючого, розробка і прийняття відповідного законодавства (закони України «Про профілактику злочинів», «Про охоронну діяльність» та ін.); підвищення якості державної та регіональних комплексних програм запобігання злочинності й ефективності їх реалізації; організація широкої програми корпоративної безпеки підприємництва в Україні; удосконалення взаємодії державних і недержавних органів безпеки; втілення найкращого світового досвіду боротьби із злочинністю та ви-

маганнями, використання інноваційних ідей у цій сфері; запровадження рекомендацій Конгресів ООН із запобігання різним видам злочинів та чинного міжнародного законодавства; реформування обліку та організації кримінально-правової статистики; удосконалення слідчої судової профілактики тощо); 5) технічні (ліквідація незахищеності матеріальних об'єктів та осіб та ін.).

Одним із важливих напрямів запобігання вчиненню насильницьких вимогань нами пропонується розглядати блокування (від англ. *to block* — загороджувати). Згідно із тлумачним словником «блокувати» означає: 1) піддавати блокаді¹; 2) закріпити в певному положенні для відвернення катастрофічних наслідків; 3) перешкоджати рухові або діям кого-небудь, чого-небудь².

Цей термін по суті є військовим, тому вибір саме його для визначення особливої діяльності з недопущення продовження вчинення вимогань можна пояснити такими аргументами. По-перше, застосування військових термінів у зв'язку із запобіганням злочинності та її видів (груп) було започатковано раніше. Кримінологи вже звикли до використання термінів «війна», «стратегія», «тактика», «боротьба», «контроль» та ін. По-друге, таке небезпечне явище, як вимагання, нерідко супроводжується озброєністю злочинців, їх організованістю, безкомпромісністю у виборі засобів вчинення злочину. Тому це потребує обрання й відповідної низки дій суб'єктів запобіжної діяльності, військовий і наступальний характер яких не тільки не виключається, а, навпаки, рекомендується.

До видів блокування насильницьких вимогань можна віднести: а) позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів; б) ускладнення вчинення злочину; в) активні наступальні дії.

Основним завданням цієї діяльності є примусити осіб, які займаються вимаганням майна, переглянути своє ставлення до вигідності від вчинення даного злочину і, що найголовніше, можливості без ризику легалізувати надприбутки від злочинної діяльності. Актуальність і доцільність виділення даного напрямку спеціально-кримінологічного запобігання обумовлюється тим, що незаконний капітал, отриманий від вчинення вимагання, може використовуватися для кадрового, фінансового й матеріально-технічного забезпечення діяльності зло-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь, 2002. — С. 56.

² Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пушкіна та ін. — К., 2000. — С. 176.

чинних угруповань. Більше того, за даними американських джерел, річний обіг злочинних угруповань у світі складає не менше 500 млрд дол. США, з яких на частку саме вимагань припадає близько 10 млрд (2%)¹. І оскільки одним із розповсюджених предикатних (первинних) злочинів, тобто таким, від вчинення якого часто відмиваються доходи, є вимагання², нами пропонується блокувати легалізацію таких коштів шляхом позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів: 1) удосконалення роботи і підвищення ефективності діяльності державних (НБУ, Держфінмоніторинг) і первинних органів фінансового моніторингу (банки, платіжні організації, гральні заклади, ломбарди та ін.); 2) ідентифікування згідно з чинним законодавством осіб, які здійснюють фінансові операції; 3) проведення контролю над фінансовими операціями у разі перевищення їх суми у 80 тис. грн та інших підозрілих операцій; переказу грошових коштів на анонімний рахунок або на рахунок фінансової установи у країні, що віднесена законодавством до офшорної зони; відкриття рахунка з внесенням на нього коштів на користь третьої особи; обміну банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу; розміщення дорогоцінних металів, коштовних каменів та інших цінностей у ломбард та в інших випадках. Також пропонується МВС України, ДСА України, Держфінмоніторингу України започаткувати практику ведення статистичного обліку кількості випадків відмивання «брудних» коштів від вчинення різного роду предикатних злочинів.

Наступним блокуючим напрямом запобіжної діяльності є ускладнення вчинення вимагань, який складається із: роз'єднання груп злочинців, які замислили скоїти вимагання; притягнення осіб до кримінальної відповідальності за дії, в яких є склад іншого злочину; попередження потенційних жертв про можливість вчинення щодо них вимагань та пропонування способів захисту й уникнення небезпеки для життя, здоров'я і майна; зосередження ОРД відносно організованих, «інтелектуальних» злочинів; зміни первинних умов, на які розраховували вимагачі, тощо.

¹ Кузнецова, Н. Ф. Контроль над легализацией преступных доходов в США / Н. Ф. Кузнецова, С. К. Багаудинова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. — 1997. — № 6. — С. 39–40.

² Див.: Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід : навч. посіб. / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, В. Р. Жвалюк. — Ірпінь, 2004. — С. 12; Салтевский, М. В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно :спект лекции / М. В. Салтевский. — Харьков, 2000. — С. 6.

Нарешті останнім напрямом виступають активні наступальні дії: термінова організація оперативних груп, які б здійснили затримання вимагачів «по гарячих слідах»; врахування кількості злочинців, ймовірності наявності зброї, чинення ними опору, можливості знищення слідів злочину, у тому числі фізичної розправи з потерпілим. Тобто від професіоналізму дій правоохоронців залежать багато обставин.

Таким чином, будувати запобігання такому розповсюдженому й небезпечному явищу, як вимагання, у тому числі його насильницьким формам, лише шляхом застосування норм КК України неможливо. Єдиним вірним шляхом буде використання на практиці положень теорії запобігання злочинності, заснованої на заходах загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання, які тільки в комплексі їх застосування можуть дати позитивний і реальний ефект у боротьбі з цим злочином.